

Оксана СИМОВИЧ

АРХЕТИП ВОДА В ПОЛІСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано кілька аспектів функціонування одного з найпоширеніших архетипових символів вода, підкреслено зв'язок семантики символу з ритуалом. Представлений матеріал відтворює вагому частину мовної культури Полісся.

Ключові слова: *символ, ритуал, семантика, обряд.*

Символ – це знак, зв'язок якого з референтом специфічно вмотивований сукупністю уявлень, асоціацій про предмет символічного та первинного позначення; це словесний знак, семантика якого є результатом інтеграції та переосмислення на асоціативному рівні його прямого, переносних та конотативних значень під специфічним впливом “культурного” контексту. Отже, у мовній картині світу кожного етносу слова-символи посідають особливе місце, оскільки їхня семантика, з одного боку, ґрунтується на підставі предметно-номінативного значення слова, що виконує функцію символу, з іншого – пов'язана з набуванням слова в системі мови нового змісту.

Чи не найбагатшим матеріалом дослідження для лінгвіста, зокрема діалектолога, є традиційні архетипові слова-символи. Реалізуючись вербально, такі символи-предмети та символи-явища завдяки багатоплановості свого змісту, зв'язку зі словесним знаком, що стає формою вираження (утілення) символів-предметів та символів-явищ, та різноманітним контекстам збагачує, поглиблює не тільки свій зміст, а й внутрішню форму слова, що набуває статусу символу. Такі реалії, як і семантика слів (слова) на їх позначення, так чи інакше сягають коріннями підсвідомого, адже в їхній основі – *архетип*.

Архетиповими ми називаємо слова-символи, пов'язані з поняттями, які мають подібне символічне значення в більшості культур світу. Архетип існує як вроджена здатність людської свідомості виробляти паралельні образи. У мовному плані функціонування слів-символів виявляється в тісному зв'язку семантичного наповнення слова зі своїм архетипом. Проте активне функціонування таких слів у текстах конкретної національно-мовної системи сприяє появі власного національного, “культурного” компонента. Такі слова формують і відтворюють мовну культуру кожного народу. Досліджуючи цю мікросистему, слід брати до уваги, що архетиповий символ часто пов'язаний із поняттям обряду, що є своєрідним контекстом, у якому реалізується семантика символу.

Традиційні вірування та вірування поліщуків – це ще один пласт багатопланової та багатоаспектної культури українців.

Основні компоненти обрядових дій, їхня семантика та форма вираження тісно пов'язані із системою традиційних символів інших областей та регіонів України. Одним із найбільш поширених архетипових символів, що функціює в поліському мовному просторі, є *вода*.

Вода мала для наших предків виняткове значення в усіх ритуалах очищення. Вода змиває бруд і гріх, зокрема первородний, очищує тих, хто стикається зі смертю і з мертвими. Учені виводять численні символічні співзначення слова на підставі природних характеристик води: нефіксованої форми, здатності очищувати, причетності до народження живої і смерті та ін.

Поліська народна творчість репрезентує практично увесь спектр семантичної структури слова-символу *вода*. Представляючи *воду* та асоціативно пов'язані з нею вербальні символи (*ріка, слеза, ричка, Дунай-ричка, море (моречко), сіне море, дощик, слеза, криніченька, журело, болото, брід, міст* та ін.), поліська символічна система актуалізує традиційну архетипну семантику *очищення, сили, здоров'я, первісну семантику зближення, парування, поєднання*. Залишком традиційних уявлень є табуйоване називання деяких обрядів, уявлень, зокрема пов'язаних із коханням, залицанням, шлюбунням. У поглядах українців органічно поєднується реальне та ірреальне, уявлення про явище, предмет домінують і формують відповідні обрядово-вербальні формули. Простежуємо генетичну спорідненість із прадавнім культом води як прокреативного начала, ушановування її як праматері. Комплексно виявляємо архетипову семантику *води* в піснях про кохання та дівочу долю, напр.: *Ой зельона бероза Да й коло плоту стояла, Да й росою припала. Там Женечка да росу брала, А росою умуваласа, До шлюбу побіраласа*¹. Або традиційна для українського мовного простору асоціація *вода – слюзи: Посію вгурочки в чотири редочки, не бачила міленького чотири годочки...Посію вгурочки близько над водою. Сама буду й поливаті дрібною слезою і под.*²

Засвідчено також архетип *вода* як центр світу: *Вой на островочку, да й на Дунаєчку, Щодрий вечор! Пречистая Дзева свою ризу мула, Щедрий вечор! Ой вона мула, да й повесіла. Прилецелі трі янголи з неба, взяли тую ризу на золоті крилца Да й понесли ризу до Господа Бога. До Господа Бога, до святого престолу*³. А ще один “водний” вербальний символ *брід* виступає як межа між “своїм” і “чужим” світами: *Горе житі на чужині. Я пойду й до броду: Молодіє рібалочки, Перевезте й до роду*⁴.

¹ Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського. – К., 1995. – С. 217.

² Говірка села Машеве Чорнобильського району / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 426-427.

³ Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського. – К., 1995. – С. 195.

⁴ Говірка села Машеве Чорнобильського району / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 432-433.

У традиційних замовляннях із досліджуваної території, як і на всьому українськомовному обширі, засвідчено архетипову семантику очищення, здоров'я, наприклад, у замовляннях від кровотеч: *Ишов Сус Христос до реки, лозу рубали, рожу сожсали, кров зомовлялі. Пришов до реки, поймали борона, зняли руно, зоткнули криваве журело*⁵. Основою таких словесних замовлянь є давні язичницькі вірування в магічну силу явищ природи, зокрема води, а також у заклинальну силу слова. Особливу магічну силу й цілющу властивість на всьому українськомовному просторі, – і поліський ареал не стає винятком, – має свячена вода. Тому на Паску мати давала дітям вмиватися водою, у якій було яйце – *єєчко, щоб уже гарний був, як яєчко*⁶. Тому свячену воду використовували проти вроків, зурочення.

Щоправда, магічну силу мала також і звичайна вода, ідеться передусім про особливу значущість *повного ведра води*: як для *лечення треба вода, то пудийді до повного ведра з водою і скажі: "Добрий вечор, колодець Данило, а вода Уляна, од Бога прислана. Не беру я не медове, не беру я не вінове, тойко я беру помочне для [ім'я], щоб Господь йому помоч дав"*. Як і в магічних ритуалах, у поліських замовляннях вода – суб'єкт магічної дії. Носії говору, надаючи воді антропоморфних рис, номінують її антропонімами, наголошуючи таким чином на її сакральності (*колодець Данило, вода Уляна та ін.*).

Локально обмеженими на Поліссі є обрядодії *вмиватися біля річки, вмиватися біля криниці; обмиватися водою (громовим дощем)*. Відомо, що на Рівненщині *набирають воду в діжу, у якій печуть хліб*.

Чи не найбільше на досліджуваній території проявляється захисна архетипова функція води. У говірці с. Машеве експлоратори зафіксували чимало текстів про те, як використовували воду для захисту від відьом або ж від покійників, зокрема: аби захистити себе від відьом: *но то вже до церкви ходілі, док водічка свєчена. Док так і попроміваєш, і очі, і умієсе, й нап'єси*⁸; аби покійник не ходив: *свєченим маком посипають і водою свєченою полівають... і... тим... ой!.. ладоном кадець*. Щоб оберегти худобу, треба було потерти корову *водічкою посвєщеною* або ж *у ведерце корові вліти, щоб коровка попіла*. Як бачимо, на язичницькі уявлення накладалися християнські. Можна було заподіяти комусь шкоду, закопавши *ко(а)чине яйце варене*. Тоді треба це яйце викопати й пустити *дєсь на бегучу воду* або спалити у

⁵ Там само. – С. 396-397.

⁶ Говірка села Машеве Чорнобильського району / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика. – Ч. 4. – К., 2003. – С. 204-205.

⁷ Мойсієнко В.М. Поліські замовляння. – Житомир, 1995. – С. 68.

⁸ Говірка села Машеве Чорнобильського району / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика. – Ч. 4. – К., 2003. – С. 147.

⁹ Там само. – С. 86-87.

вогни¹⁰; пор.: безпосередній зв'язок символів *вода* – *вогонь* як двох протилежних стихій.

Зауважмо, що Полісся щодо рудиментарних форм народних архетипових символів репрезентує досить виразну єдність із низкою характерних майже для всієї слов'янської духовної культури варіантів, що проявляються подекуди спорадично, територіально розпорошено. Скажімо, на Рівненщині (с.Чудель) засвідчено вже ускладнений обряд захисту від грому: окрім того, що традиційно для Полісся з хати викидали хлібну лопату, під час громовиці ставили на одне або й на кожне вікно склянку (горня) з водою та клали сіль на рушнику (це, на нашу думку, було своєрідною реалізацією ритуалу зустрічі хлібом-сіллю).

Зафіксовані в різноманітних джерелах на території Полісся обряди, вірування, тексти фольклору та символи в них виявляють генетичну й типологічну спільність із загальноукраїнськими. Символічне значення архетипового слова-символу *вода* зберігає тісний зв'язок з архетипом¹¹, проте активне функціонування того чи іншого слова у відповідній національно-мовній системі зумовлює формування національно специфічного, “культурного” компонента в його семантичній структурі слова. Отже, такий символ має тісний зв'язок із національним баченням світу.

Оксана Сімович

Архетип вода в поліському просторі

В статті проаналізовано декілька аспектів функціонування одного з найбільш поширених архетипових символів вода, підкреслено зв'язок семантики символу з ритуалом. Представлений матеріал є важливою частиною культурної Полісся.

Ключеві слова: символ, ритуал, семантика, обряд.

Oksana Simovych

The Archetype Water in the Language Space of Polissia

In this paper the functioning of widely distributed archetype symbol (water) is discussed. It is shown that the semantic of symbol is closely associated with ritual. This material is essential for research of language culture of Polissia.

Key words: symbol, ritual, semantics, ceremony.

¹⁰ Там само. – С. 176-177.

¹¹ Див.: Сімович Оксана. До проблеми украдення Словника вербальних символів: Кров. Вода. Зозуля // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура. – Львів, 2003. – С. 265-300.